
Ústup či nástup sociální demokracie v západní Evropě?

Michal Klíma

V dnešní západní Evropě sociálnědemokratické strany (respektive socialistické strany) vládou, nebo se podílejí na vládě nejenom tradičně ve skandinávském prostoru (Dánsko, Norsko, Švédsko), ale i na jihu (Španělsko, Portugalsko, Řecko) a ve víceméně centrální oblasti (Rakousko, Švýcarsko, Belgie, Nizozemsko). Kromě toho ve francouzském polo-prezidentském vládním systému zaujímal vlivné postavení socialistický prezident F. Mitterrand. Také ve Finsku získal tradičně významný prezidentský úřad sociální demokrat M. Ahtisaari. Ve Spolkové republice Německo mají zase sociální demokraté – i přes těsnou porážku v parlamentních volbách – většinu ve druhé komoře parlamentu – ve Spolkové radě.

Než se však budeme zabývat nejnovejšími vývojovými trendy stran sociálnědemokratického typu, zaměříme se nejdříve na otázky příčin jejich vzniku, proměn a setrvání na politické scéně do druhé poloviny 20. století.

Vstup dělnických stran do politiky přímo souvisí se zosílením třídního rozporu, jenž je vlastní industriální společnosti. Přístup k řešení třídního rozporu zásadním způsobem ovlivňuje distribuci privilegií a životních šancí v pluralitní společnosti. Existenci tohoto sociálně-ekonomického rozporu a jeho význam pro politiku uznávají v podstatě všichni politologové (uznání významu třídního rozporu neznamená však automaticky ortodoxně marxistický přístup). Rozdíly mezi nimi jsou především v míře důrazu, jaký kladou na třídní rozpor v souvislosti s působením ostatních společenských rozporů. Jejich odlišný pohled na třídní rozpor se projevuje na pozadí evolučních změn – především v sociálně-ekonomické struktuře – při přechodu od industriální k tzv. postindustriální společnosti (k společnosti blahobytu). Jestliže v prvním typu společnosti působil třídní rozpor velmi intenzivně v důsledku rozsáhlého industriálního sektoru a ostrých sociálně-politických střetů, pak pro postindustriální vývoj (vyspělé země po druhé světové válce) je typické, že se význam třídního konfliktu oslabuje.

Nejdůležitější organizační vyjádření třídní politiky představují politické strany. V tomto smyslu třídně založené politické strany jsou integrální součástí stranických systémů nejen v evropských zemích. Téměř ve všech politických systémech proti sobě stojí strany levice a pravice, odrážející ekonomicko-politický konflikt. Rozdíl mezi stranami levice a pravice se zpravidla určuje na základě následujících čtyř odlišných stanovisek k sociálně-ekonomické politice:¹

- 1) státní, nebo soukromé vlastnictví výrobních prostředků,
- 2) silná, nebo slabá úloha státu v plánování ekonomiky,
- 3) podpora, nebo opozice k přerozdělování společenského bohatství,
- 4) rozvoj, nebo odpor k vládním programům sociálního zabezpečení.

Nyní však přejděme od jednotlivých klíčových prvků makroekonomické politiky levice a pravice přímo k historickým kořenům vzniku a formování politických stran založených na třídním konfliktu. Pokud se týká dělnických stran, ty se vytvářely na konci 19. a na počátku 20. století v důsledku postupující průmyslové revoluce. Jestliže zformování stran

socialistického charakteru bylo společné pro všechny industrializované země, pak v řadě těchto zemí vznikla alternativa v podobě komunistických stran.

Prudkost třídního rozporu a vznik komunistických stran vyvolala řada faktorů. Kromě velikosti mzdy, délky pracovní doby a špatných pracovních podmínek zde důležitou roli představovaly i takové faktory, jako je stabilita zaměstnání, úroveň prosperity, velikost dělnických kolektivů, organizační vztahy mezi dělníky na místní úrovni, šance zlepšit si své postavení, možnost podílet se na politickém rozhodování atd. Lipset a Rokkan vyzdvihují především úlohu „otevřenosti“ neboli mobility společnosti.² Zda status dělníka bude jeho údělem na celý život, nebo se objeví šance postupu na „společenském žebříčku“, záviselo do značné míry právě na otevřenosti společnosti. V tomto smyslu se poukazuje nejen na odlišný vývoj ve Spojených státech amerických a v Evropě, ale i na podstatné rozdíly uvnitř Evropy samotné.

Na rozdíl od svých evropských kolegů měli američtí dělníci výhodnější výchozí pozici. Ekonomický postup jim ulehčoval příchod stále nových vln emigrantů, kteří přebírali tu nejhorší práci. Američtí dělníci však využívali i větší propustnosti politického systému s jeho větším důrazem na rovnost a vlastní přičinlivost. To jim umožňovalo dříve získat nejen volební právo, ale i lepší přístup ke vzdělání. Ve srovnání s tím se evropské dělnictvo potýkalo v 19. a na počátku 20. století s mnohem většími společenskými překážkami. Byly tu především tradice stavovsky rozdělené společnosti a omezená možnost zvýšit si vzdělání, což udržovalo dělnictvo v jeho původně nevýhodném ekonomicko-politickém postavení.

Pokud se týká třídního rozporu a otevřenosti společnosti, v Evropě samé byly zásadní rozdíly. Určující zde byla především propustnost politického systému, neboli míra opozice vládnoucí elity vůči požadavkům dělnictva. Tam, kde byla odpověď buržoazní elity víceméně pragmatická jako ve Velké Británii a ve Skandinávii, tam se podařilo vyhnout radikální alternativě v podobě silných komunistických stran, neboť dělníci měli možnost spolupodílet se na tvorbě státní politiky. Ovšem v zemích, jako je Francie, Německo, Rakousko, Itálie a Španělsko, použila vládnoucí vrstva represivních metod.

Jelikož dělnické požadavky na rozšíření politických a sociálních práv nebyly uznány za legitimní a nemohly se prosazovat v rámci stávajícího politického systému, dělnické hnutí mělo tendenci se radikalizovat. Nemožnost prosazovat své každodenní zájmy prostřednictvím oficiálních politických organizací proto vyvolávala mezi dělnictvem antisystémové nálady. V podmínkách nepřátelského společenského prostředí potlačované odbory a socialistické strany ostře vystupovaly nejen proti oficiálnímu represivnímu režimu, ale zároveň se snažily izolovat svou členskou základnu a přívržence od vnějších vlivů. Třídní rozpor vedl v některých případech k institucionalizované segmentaci společnosti, kdy proti sobě stály dva nepřátelské politicky zorganizované „tábory“. Tam, kde se posunul třídní rozpor z roviny převážně ekonomického konfliktu do silně zideologizované a polarizované podoby, se vytvořila „úrodná půda“ pro vznik komunistických stran. Tyto strany reprezentovaly zájmy odcizené masy populace, která se orientovala proti stávajícímu společenskému pořádku. Jako klíčový bod takového vývoje se jeví ruská revoluce z roku 1917 a po ní následující události, které umožnily vznik komunistických stran v mnoha státech světa. V důsledku existence rozsáhlého politicky zorganizovaného antisystémového sektoru se některé země nacházely ve 20. a 30. letech tohoto století na pokraji občanské války. V širších souvislostech tento vývoj oslabil demokratické síly a přispěl k nástupu fašismu především v Itálii a v Německu.

Jakmile jednou „masové“ levicové strany vznikly, prokázaly dostatečnou odolnost a pružnost, aby si udržely své pozice i po druhé světové válce. Poválečný vývoj změnil poměr mezi dvěma variantami třídního rozporu ve prospěch jeho pragmatického a reformního směru. S tím, jak rostla otevřenost společnosti a ekonomická úroveň obyvatelstva,

vznikaly mnohem příznivější podmínky pro sociální mobilitu. Určující úlohu v Evropě sehrával nejen značný ekonomický růst v 50. a 60. letech a s ním související zvyšující se prosperita všech vrstev společnosti, ale i větší propustnost politického systému. Dělnické strany se staly legitimní součástí politického uspořádání. Podařilo se jim plně zapojit do rozhodovacích struktur na místní i státní úrovni. Existovala zde zkušenost z protifašistického odboje, v jehož rámci spolupracovaly síly prakticky celého politického spektra – od levice až po pravici. Tato zkušenost ze vzájemné spolupráce pokračovala i v poválečném období, a proto se dařilo snižovat práh tradičního nepřátelství mezi jednotlivými institucionalizovanými segmenty. Sem patří i konsenzuální uspořádání v Rakousku, kde došlo k odstranění předválečného antagonismu mezi socialisty a katolíky.

Tento celkový evropský vývoj přechodu od industrializované k postindustrializované společnosti vedl nejen k oslabení ideologického potenciálu třídního rozporu a k poklesu významu komunistických stran, ale i k výrazným změnám na straně sociálnědemokratické levice. V důsledku ekonomického vývoje se zásadně změnila sociální struktura společnosti. Přestal převažovat průmyslový sektor a jeho místo zaujala terciární sféra služeb a informací. V tomto smyslu došlo k rychlému růstu středních vrstev, k jakémusi částečnému „zburžoaznění“ dělnické třídy. Pojem sociální třída je proto v praxi relativně flexibilní pojem, neboť musí definovat něco, co se mění. V postindustrialní době již tento termín nevyvolává představu pevného bloku a ostrého třídního konfliktu. Pokud chtějí mít socialistické neboli sociálnědemokratické strany volební úspěch, již jim nestačí dovolávat se omezené třídní solidarity, ale podobně jako agrární či regionální strany musejí vyjít za úzký rámec skupinových zájmů. V opačném případě jim hrozí, že se jejich pozice zeslabí natolik, že zůstanou bezvýznamnou okrajovou stranou. Tato tendence změn na levici je zcela zřetelná. Opuštění tradičních limitů levicových stran tudíž znamenalo omezení důrazu na čistě dělnické zájmy a zřeknutí se otevřeného antiklerikalismu.

Celkové změny v sociální struktuře a v stranickém systému naznačují, že v současnosti již nelze klást rovnítko mezi „třídou“ a „stranou“. Typickým příkladem takového vývoje je sociálnědemokratická strana v Německu (SPD), která se v roce 1959 zřekla marxistického programu. Na základě tzv. Godesberského programu se SPD stala takřka přes noc „lidovou stranou“, protože abdikovala na svou dělnickou výlučnost. Není náhodou, že si svým široce pojatým ideálem humanismu a lidské solidarity získala v roce 1972 o třetinu více hlasů než v 50. letech a že se svými 45 % volebních preferencí stala nejsilnější politickou stranou v zemi.

Významné oslabení tradičně těsných vztahů mezi dělnictvem a sociálnědemokratickým typem stran lze identifikovat pomocí tzv. Alfordova indexu, jenž udává míru, v jaké dělníci častěji hlasují pro strany socialistického typu, než tak činí příslušníci středních vrstev. Alfordův index poměrně věrohodně odráží daný stupeň třídního vědomí, neboť podává obraz třídního hlasování ve volbách. Tabulka, založená na Alfordově indexu, poskytuje přehled o údajích ze dvou různých časových období¹ (viz strana 62).

Nelze si nepovšimnout celkového poklesu třídního hlasování na přelomu 70. a 80. let oproti 50. a 60. létům 20. století. Pokud jde o jednotlivé země či regiony, v jižní Evropě se zdánlivě překvapivě projevuje slabší tendence hlasovat podle třídního začlenění jednotlivce do společnosti. Podobný jev je charakteristický i pro země centrálně položené v rámci západní Evropy – pro Švýcarsko a pro západní Německo. Nejmenších hodnot však dosahuje Irsko. Naproti tomu pro skandinávské země je společná vysoká míra třídního hlasování. Tyto závěry víceméně potvrzují i měření třídní identifikace na základě zjišťování stupně organizovanosti v dělnických odborech.

Původ a příčiny rozvinutého třídního vědomí v podobě značné odborové organizovanosti a třídního hlasování v tomto případě nevyplývají z vyššího stupně majetkové nerovnosti, ale lze je vyvodit ze zvláštností společenského vývoje jednotlivých zemí a severského regionu jako celku. Třídní konflikt totiž nepůsobí ve vakuu, ale třídní vědomí se prolíná i s různou intenzitou vědomí jiných rozporů. Jsou to právě země jižní Evropy, kde je silné náboženské vědomí. Náboženské povědomí sounáležitosti se nutně musí prolínat s vědo-

mím vyjadřujícím třídní sociálně-ekonomické zájmy a bude působit ve směru jeho zeslabování. Opak platí o skandinávských zemích, kde náboženské rozpory jsou minimalizovány, čímž se vytváří prostor pro působení dominantního třídního rozporu, i když malé intenzity. Nikoli náhodou se tam proto více uplatňuje hlasování podle třídně ekonomického hlediska.

Třídní hlasování (Alfordův index) v 50./60. letech a 70./80. letech 20. století

Země	50./60. léta		70./80. léta	
	Index	Rok	Index	Rok
Rakousko	31	1967	25	1986
Belgie	25	1956	25	1974
Dánsko	44	1963	29	1987
Spolková republika Německo	27	1959	14	1987
Finsko	59	1958	39	1987
Francie	15	1956	18	1978
Řecko	–	–	18	1981
Irsko	19	1969	6	1987
Itálie	19	1959	31	1976
Nizozemsko	26	1956	26	1986
Norsko	46	1957	29	1985
Portugalsko	–	–	26	1983
Španělsko	–	–	20	1979
Švédsko	53	1955	34	1985
Švýcarsko	26	1963	15	1975
Velká Británie	37	1959	30	1983

Následující tabulka (viz strana 63) podává přehlednější obraz výskytu a vývoje volební síly jednotlivých sociálnědemokratických stran v patnácti západoevropských zemích v poválečném období čtyř dekad.⁴ V tabulce však nejsou evidovány údaje ze tří zemí, tj. z Řecka, ze Španělska a z Portugalska, kde autoritativní režimy zabránily kontinuálnímu demokratickému vývoji. Strany se sociálnědemokratickým charakterem se nejčastěji objevují pod třemi názvy: Sociálnědemokratická strana, Socialistická strana či Strana práce.

Různý název tohoto typu strany většinou neukazuje na jejich jinou podstatu, ale svědčí o unikátním vývoji stranického a politického systému v každé zemi. Ačkoli ve Francii je Socialistická strana a v Německu Sociálnědemokratická strana, ve skutečnosti jde o stejný typ politické strany. V tomto smyslu zde budu používat termín strana sociálnědemokratického zaměření v širším slova smyslu. A to i přesto, že v jednotlivých případech může přece jen existovat jistý rozdíl mezi socialisty a sociálními demokraty. To platí především tam, kde došlo k rozkolu uvnitř socialistického hnutí. O tom svědčí například Itálie, kde Socialistická strana byla levicověji zaměřena, zatímco Sociálnědemokratická strana představovala umírněnější směr na levi. Podobně i ve Velké Británii došlo k rozkolu v Labouristické straně, když se od ní oddělila Sociálnědemokratická strana (později se sloučila s liberály v Liberálnědemokratickou stranu). Určitý rozdíl mezi socialisty a sociálními demokraty může nastat i v rámci jednotlivých stran. Například ve Španělsku levico-

vější křídlo Socialistické strany kritizovalo premiéra F. Gonzáleze, že je příliš umírněný ve vztahu k zájmům buržoazie.

Volební zisky sociálních demokratů v letech 1950–1990 (v %)

Země	50. léta	60. léta	70. léta	80. léta	Název strany v 80. letech
Rakousko	43,3	45,0	50,0	45,4	Socialistická strana
Belgie	35,9	31,0	26,6	28,0	Socialistická strana (PS + SP)
Dánsko	40,2	39,1	33,6	31,9	Sociální demokraté
Finsko	25,9	26,9	25,1	25,4	Sociální demokraté
Francie	25,9	18,6	22,1	35,0	Socialistická strana Levicoví radikálové
Spolková republika Německo	30,3	39,4	44,2	39,4	Sociální demokraté
Island	19,5	15,0	14,8	17,1	Sociální demokraté Sociálnědemokratická federace
Irsko	10,9	14,8	12,7	8,9	Strana práce
Itálie	18,0	19,4	14,4	16,4	Socialistická strana Sociální demokraté
Lucembursko	37,1	35,0	35,4	32,3	Socialistická dělnická strana Nezávislá socialistická strana*
Nizozemsko	30,7	25,8	31,9	31,0	Strana práce
Norsko	47,5	45,4	38,8	37,4	Strana práce
Švédsko	45,6	48,4	43,7	44,5	Sociální demokraté
Švýcarsko	26,0	26,0	25,7	21,2	Sociální demokraté Autonomní socialistická strana
Velká Británie	46,3	46,1	39,1	29,2	Strana práce
Průměr	32,2	31,7	30,5	29,5	

* Strana se nezúčastnila všech voleb v 80. letech.

Pokud jde o výsledky, sociálnědemokratické strany sice během posledních 40 let ztratily několik procent hlasů, ale v podstatě si udržely své dřívější velmi silné postavení. V poměru k ostatním typům politických stran však socialisté představovali svým přibližně 30% ziskem jasně nejsilnější „stranickou rodinu“.

Pokud se týká volební síly těchto stran v jednotlivých zemích, nabízí se jejich klasifikace do tří odlišných skupin. Do první skupiny, kde průměrně více než 35 % voličů hlasovalo v 80. letech pro socialisty, patří Rakousko, Švédsko, Německo a Francie. Druhou skupinu s více než 20 % představují Lucembursko, Dánsko, Nizozemsko, Velká Británie, Belgie, Finsko a Švýcarsko. Mezi země s nejslabším postavením socialistických stran patří Island, Itálie a Irsko.

Jestliže bychom vzali časové kritérium čtyř desetiletí, pak lze vytvořit skupinu s největším přírůstkem či úbytkem hlasů pro socialistické strany. První skupinu tvoří především socialisté ve Francii a v západním Německu, kteří postupně posílili téměř o 10 % hlasů. Naopak velké ztráty jsou patrné v Norsku, v Dánsku a v Belgii. Největší propad socialistů však zaznamenala Velká Británie.

Ovšem právě Velká Británie i Francie v první polovině 90. let paradoxně ukazují na zcela opačné trendy, než nám nabízí statistika z let 1950–1990. Vezmeme-li Velkou Británii, pak se zde rýsuje pro labouristy relativně výhodná situace na pozadí dvou posledních měření sil v roce 1994. V zemi, kde již 16 let vládne Konzervativní strana, vyhráli labouristé komunální i „evropské“ volby. I když se voliči ve volbách na subnárodní či nadnárodní úrovni nechovají tak, jak činí ve svých národních volbách, přesto je zarážející rekordní porážka konzervativců v poválečném období. V podobném duchu se nesou i poslední výzkumy veřejného mínění z počátku roku 1995, které vyznívají až neuvěřitelně ve prospěch labouristů v poměru 62 : 18,5 procentům.⁵ Není divu, že se ve Velké Británii nehledě na zlepšující se ekonomickou situaci začíná mluvit o celkové a neodvratné změně politického klimatu a o dozrávání času k nástupu levicové vlády. Tyto názory souvisejí také s tím, že Labouristická strana prošla v posledních desetiletích podstatnými změnami. Tento proces pravděpodobně kulminuje s nástupem nového a relativně mladého T. Blaira do čela této strany. Blair, jenž pochází z bohaté konzervativní rodiny, vystudoval práva na Oxfordské univerzitě, představuje moderní pravé křídlo Labouristické strany a snaží se o pravivější „image“ k získání středních voličských vrstev. Proto labouristé opouštějí tradiční privilegované vztahy s odborovým hnutím (Labouristická strana byla původně založena odbory), hovoří o konci Marxova socialismu a o zaostalosti myšlenky centralizované státní kontroly průmyslu a výroby. Ačkoli jsou příznivé tendence pro labouristy zcela zřejmé, parlamentní volby ve Velké Británii nebudou pravděpodobně dříve než na přelomu let 1996/1997 a do té doby se může ještě mnohé změnit.

Jiná situace je ve Francii, kde se po 12 letech vlády dostala Socialistická strana do krize. V roce 1993 utrpěla v parlamentních volbách drtivou porážku od dvou pravicových stran, když obdržela pouhých 20 % hlasů. V následujícím roce klesla její voličská podpora na rekordně nízkých 15 %. Příčiny tohoto poklesu voličské podpory Socialistické straně je třeba hledat ve všeobecné únavě z vládnoucích socialistů a zvláště prezidenta Mitterranda. Desetiletý limit lze v demokracii jen sotva překročit. Neméně důležitým faktorem byl i morální bankrot socialistů, jimž je připisována vina za mnoho skandálů a korupčních afér. Levice ve Francii tak ztratila jakýsi tradiční monopol ctivosti. Socialistická strana stojí také před úkolem nově promyslet a formulovat projekt společnosti.

S podobnými problémy se potýká rovněž Sociálnědemokratická strana Rakouska (SPÖ). I když i nadále zůstává vedoucí stranou v koaliční vládě (spolu s Lidovou stranou Rakouska – ÖVP), přesto 35 % voličských hlasů v posledních parlamentních volbách z října 1994 znamenalo nejvyšší volební ztrátu po druhé světové válce. Letité společné vládnutí sociálních demokratů a lidovců bylo možné jen za cenu kompromisů, které zastřešily rozdíly mezi oběma vládními partnery. Objevuje se syndrom opořebení „velké koalice“ a nedůvěra veřejností vůči oficiálním stranám, jež ve značné míře srostly se státním aparátem.

Také v Německu proběhly v říjnu 1994 parlamentní volby. Zde Sociálnědemokratická strana Německa (SPD) sice posílila své pozice (z 33,5 % v roce 1990 na 36,4 %), ovšem o úspěchu lze sotva hovořit vzhledem k tomu, že je již čtvrté volební období v opozici. Nicméně silné postavení SPD v první komoře parlamentu je umocněno její převahou ve druhé komoře (ve Spolkové radě), protože kromě Bavorska a Saska je vedoucí silou v dalších devíti spolkových zemích. Ve Spolkové radě, složené ze zástupců jednotlivých zemí, nelze řešit žádný problém spadající do zemské kompetence bez SPD. Podobně jako v ostatních západoevropských státech se i v Německu programy hlavních politických sil stále méně liší. Význam volebních programů klesá, zatímco úloha výrazných osobností stoupá.

Nejnovější parlamentní volby v Dánsku, v Norsku a ve Švédsku v roce 1994 posílily a znovu upevnily dominantní postavení sociálnědemokratických stran ve Skandinávii. To potvrzuje dlouhodobé vzorce levicové orientace v severském regionu tak, jak o tom svědčí uvedené údaje Alfordova indexu. Finsko bylo jedinou z významných skandinávských zemí, kde byli sociální demokraté v opozici vůči pravicové vládní koalici. V březnu 1995 však proběhly parlamentní volby a sociální demokraté se i zde stali nejsilnější stranou.

O tom, že se sociálnědemokratické strany v západní Evropě nenacházejí v krizové situaci, ale daří se jim adaptovat na nové prostředí „postkomunistické“ a postindustriální Evropy, dokumentují i výsledky voleb do Evropského parlamentu Evropské unie. I když volby do této instituce jsou spíše druhořadé a voličská účast přesahuje jen o málo 50 %, jsou výsledky těchto voleb důležitým barometrem rozložení politických sil v dvanácti zemích Evropy. Poslední volby z června 1994 opět potvrdily, že i na dalších pět let bude mít socialistická frakce v Evropském parlamentu nejpočetnější zastoupení.

¹ Viz Lijphart, A.: *Democracies*. Yale University Press, London 1984, s. 129.

² Viz Lipset, S. M., Rokkan, S.: *Party Systems and Voter Alignment: Cross-National Perspectives*. McMillan, Inc., 1967, s. 21–23.

³ Viz Lane, J. E., Ersson, S. O.: *Politics and Society in Western Europe* Sage. London 1991, s. 94.

⁴ Viz Gallagher, M., Laver, M., Mair, P.: *Representative Government in Western Europe*. McGraw-Hill, Inc., 1992, s. 61.

⁵ Viz *Rekordní labouristé*. Lidové noviny, 14. 1. 1995, s. 6.